

Леонід МОНАСТИРЕЦЬКИЙ,

ТВОРЧІСТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ЖИТТЯ ВОЛИНИ

У статті простежується творча діяльність Т. Г. Шевченка на Поділлі та Волині, пов'язана з його участю в роботі археографічної комісії. Головна увага приділяється творам Т. Г. Шевченка, в яких йдеться про історичні події, що відбувались на Волині, про її природну красу і долі людей.

Ключові слова: історія, козацтво, поема, повість.

Серед велетів духу, яких дала світовій культурі Україна, – одне з перших місць належить геніальному синові українського народу Т. Шевченку. Йому судилась роль творця нової української мови і літератури. В його творах персонажі – українці – вперше заговорили рідною мовою. З появою «Кобзаря» марними виявились потуги царських сатрапів відмовити українцям у праві на існування власної історії та національної культури, а заповіт поета побачити Україну в «сім'ї вольній, новій» став всенародним закликком до боротьби за незалежність і створення власної держави.

З плином часу ще рельєфніше постає перед новими поколіннями життєвий подвиг поета, неповторність його обдарованої особистості і значення творчості для духовно-морального відродження нації.

«Тарас Шевченко не тільки добре знав історію України, події, які відбувалися за різних часів, а й давав їм оцінку у своїх творах. Вона неодмінно виходила з позицій захисту свого народу від будь-якого поневолення, з позиції незалежного народу, що має право на свою державність»¹.

Незабутній образ великого Кобзаря, як і його творчість, глибоко шанують і на Волині і Поліссі, до складу яких входила нинішня Житомирщина. На цій благодатній землі Т. Шевченко залишив не тільки сліди, але й згадки про неї у своїх художніх творах.

Відомо, що перебування Т. Шевченка на Волині пов'язане з його участю в роботі тимчасової комісії по розбору стародавніх актів та в Археографічній комісії по вивченню пам'яток старовини. До речі, віце-головою цієї комісії був житомирянин С.І. Шодуар, а Т. Шевченка залучив до роботи професор, історик і археограф

¹ «Вічний як народ». Сторінки до біографії Т. Г. Шевченка / Упор. Руденко О. І., Петренко Н. Б. – К. : Либідь, 1998. – С. 234.

університету М. Д. Іванишев. В обов'язки членів комісії входило вивчення і опис старовинних замків, церков, курганів, козацьких могил, монастирів, а також збір народних пісень, легенд, переказів, різних історичних документів з метою їх збереження для нащадків.

У вересні 1846 року, одержавши кошти та кілька пакетів у канцелярії генерал-губернатора, Т. Шевченко виїхав з Києва на Поділля і Волинь. За адресами цих пакетів можна визначити маршрут поета. Так, пакет № 7248 призначався подільському губернатору, пакет № 7250 – подільському архієпископу, пакет № 7249 – волинському цивільному губернатору, а пакет № 7251 – волинському архієпископу. В документах, які знаходились у пакетах, генерал-губернатор Бібіков наказував вищезгаданим особам сприяти Т. Шевченку у виконанні завдань.

Спочатку шлях поета з Києва проліг до Кам'янця-Подільського. У повісті «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» Т. Шевченко згадує, що їхав він через Васильків, Білу Церкву, Таращу, Лисянку, Будище. З Кам'янця-Подільського Т. Шевченко їхав через Проскурів (нині Хмельницький), Летичів, Хмільник, Бердичів. У Житомирі він особисто вручив 7 жовтня 1846 року згадані пакети волинському губернатору і волинському архієпископу Никанору. Реакція на ці документи була досить оперативною. У «Журналі засідань Волинської духовної консисторії» (протокол від 15 жовтня 1846 р.), який зберігається у Житомирському обласному архіві, йдеться про важливість завдань, поставлених перед Т. Шевченком та сприяння йому в роботі: «Приказали: О точном исполнении присланного требования генерал-губернатора Бибикова послать из консистории всем монастырям, духовным правлениям и благочинным Житомирского и Кременецкого уездов, а также благочинному житомирских градских церквей, эконому Волинского архиерейского дома и благочинному Кременецких градских церквей указы сего, сообщите в Волинское семинарское правление и Духовный собор Почаевской Лавры»². Як пам'ятка архітектури в Житомирі до цього часу збереглося помістя архієпископа.

Пакет за № 7249 Т. Шевченко вручав волинському губернатору в його будинку, який знаходився по вулиці Київській. Цей будинок не зберігся. На його місці тепер збудовано кінотеатр «Україна».

Перебування Т. Шевченка в Житомирі було коротким. Його чекала робота по виконанню завдань Археографічної комісії. Не пізніше 10 жовтня 1846 року він виїхав з міста за маршрутом Новоград-Волинський – Корець – Острог – Дубно – Кременець – Почаїв.

Своїми враженнями від побаченого на цьому шляху

² Житомирський обласний державний архів. – Ф. 1, од. зб. 50, спр. 164.

Т. Шевченко поділився в повісті «Прогулянка з задоволенням і не без моралі». Ці враження засвідчують про глибокі співчуття поета до знедоленого народу, його біль і гнів та співпереживання: «На полях Волині і Поділля ви часто милуєтесь мальовничими руїнами древніх масивних замків і палат, колись величавих, як, наприклад, в Острозі або Корці. У Корці навіть церква, сховище бальзамованих трупів фамілії графів Корецьких, сама по собі в руїну перетворилась. Що говорять? Про що свідчать ці похмурі свідки минувшини? Про деспотизм і рабство! Про хлопів і магнатів! Могила або курган на Волині чи Поділлі – велика рідкість. Що ж говорять допитливому нащадку ці часті темні могили на берегах Дніпра і грандіозні руїни палаців та замків на берегах Дністра? Вони говорять про рабство і свободу. Бідна, малосильна Волинь і Поділля, вона охороняла своїх розпинателів у неприступних замках і розкішних палатах. А моя прекрасна, могутня, волелюбна Україна туго начиняла своїм вольним і ворожим трупом незчисленні величезні кургани. Вона своєї слави на поталу не давала, ворога-деспота під ноги топтала, і, вільна, не занапашена, умирала. От що значать могили і руїни. Недаремно сумні і понурі ваші пісні, засмучені земляки мої. Їх склала свобода, а співала тяжкая одинокая неволя»³. Виконавши всі роботи в Почаєві (а це чотири акварелі Почаївської лаври), Т. Шевченко тим же шляхом повернувся до Житомира. Можна припустити, що цим шляхом поет провів свого героя із повісті «Варнак». «Із Кременця пішов я через село Верби в Дубно, а з Дубно на Остріг, Корець і Новоград-Волинський, – писав Т. Шевченко – на береги моєї рідної, моєї прекрасної Случі»⁴.

У «Волинских губернских ведомостях» за 2 листопада 1846 р. повідомлялося, що Т. Шевченко прибув до Житомира 25 або 27 жовтня. На час другого перебування в Житомирі припадає його зустріч з житомирським поштмейстером С. Д. Шаржинським – другом художника А. М. Мокрицького (1811 – 1871). Товариш Т. Шевченка по Академії мистецтв А. М. Мокрицький перед від'їздом до Італії жив у Житомирі і знімав помешкання у С. Д. Шаржинського. Про постать С. Д. Шаржинського А. М. Мокрицький розповів у своєму «Щоденнику». Певний час С. Д. Шаржинський жив у Петербурзі і був знайомий з М. В. Гоголем, який захоплювався його мистецтвом оповідача. «Не одну поетичну красу запозичив Гоголь із розповідей Шаржинського, – писав А. М. Мокрицький. – Яскраві нариси, послідовність, влучні порівняння, поетичні блискучі вирази надавали його імпровізованому описові мистецької окраси. С. Д. Шаржинського на вечорах у Петра

³ Шевченко Т. Усі твори в одному томі. – К.-Ірпінь, 2007. – С. 610.

⁴ Там же. – С. 336.

Олександровича Плетньова, де збиралися наші поети, спрагло слухав О. С. Пушкін»⁵. За рекомендацією А. М. Мокрицького поет користувався послугами губернського поштмейстера і зупинявся в його будинку. На жаль, цей будинок у Житомирі не зберігся, але відома його адреса.

Під час другого приїзду в Житомир Т. Шевченко довго не затримувався і 28 жовтня 1846 року повернувся до Києва. У повісті «Прогулянка з задоволенням і не без моралі» устами К. Дармограя поет розповідає про завершення подорожі по Поділля і Волині: «Измеривши вдоль и поперек Волынь и Подолию и дождавшись в Житомире осенней грязи, мы возвратились благополучно в Киев.

Из Житомира послал я пачку огородных и садовых семян Степану Осиповичу, собранных мною у волянских и подольских агрономов, а юным прекрасным друзьям моим тетрадку малороссийских песен, записанных мною от подолян и волян»⁶.

Однак не тільки виконання завдань Археографічної комісії та генерал-губернатора викликали у Т. Шевченка увагу до життя подолян та волян. У цілому ряді художніх творів, зокрема таких, як поеми «Гайдамаки», «Чернець», «Варнак», «Відьма», «Петрусь», повістях «Прогулянка з задоволенням і не без моралі», «Варнак» йдеться про події, що відбувались на цих багатотраждальних землях та в долях краян.

Ще в поемі «Гайдамаки», яка з'явилась задовго до відвідин Т. Шевченком Волині, він, розповідаючи про розмах гайдамацького повстання, зазначає, що воно докотилось і до Волині та Полісся:

Горить Корсунь, горить Канів,
Чигирин, Черкаси;
Чорним шляхом запалало.
І кров полилася
Аж у Волинь. До Поліссі
Гонта бенкетує⁷.

Як відомо, з поїздки до Кам'янець-Подільського Т. Шевченко повертався до Житомира через Бердичів. Це було повітове місто. Його стіни бачило військо Богдана Хмельницького. Під цим містом у 1703 р. Семен Палій розбив військо польської шляхти. За доносом Петру І Палія було заарештовано під Бердичевом і посаджено в монастир Межигірського Спаса під Києвом, а потім заслано до Сибіру:

Свята брама одчинилась,

⁵ Дневник художника А. Мокрицького. – М. : Изобразительное искусство, 1975. – С. 104.

⁶ Шевченко Т. Усі твори в одному томі... – С. 644.

⁷ Шевченко Т. Твори: В 3 т. – Т. 1. – К. : ДВХЛ, 1961. – С. 105.

Козака впустили,
І знов брама зачинилась,
Навік зачинилась
Козакові. Хто ж цей сивий
Попрощався з світом?
Семен Палій, запорожець
Лихом не добитий⁸.

Пізніше Семена Палія було звільнено із заслання, і він брав участь у битві під Полтавою 1709 року.

Є згадки про Волинь і у поемі «Відьма». Змальовуючи образ жінки-покритки, поет передав її життєву трагедію:

Із-за Дністра пішли цигани
І на Волинь, і на Україну.
За селом село минали,
В городи ходили
І марою за собою
Приблуду водили.
І співала, й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть з циганами
По селах ходила⁹.

Не обминув поет і трагедії війська Богдана Хмельницького біля Берестечка, яке нині знаходиться на території Рівненщини. Адже шлях його пролягав біля цього містечка, де в козацьких могилах спочивають тисячі воїнів, які загинули від рук польської шляхти. Свідченням цьому може бути вірш «Ой чого ти почорніло, зеленее поле».

«Ой чого ти почорніло,
Зеленее поле?»
Почорніло я від крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили¹⁰.

Отже, перебуваючи на Волині, Т. Шевченко не тільки змальовував пам'ятки старовини і записував пісні, легенди, народні перекази, але й знайомився з історією краю, причинами антикріпосницьких селянських повстань. Про це засвідчують також його поема «Варнак» та повість з однойменною назвою.

⁸ Там само. – С. 392.

⁹ Там само. – С. 348-349.

¹⁰ Там само. – С. 477.

Про зустріч з каторжником, який «різав все, що паном звалось, без милосердя і зла» та причини, що зумовили його стати народним месником, поет розповідає в поемі:

Тиняючись на чужині
Понад Елеком, стрів я діда
Вельми старого. Наш земляк
І недомучений варнак
Старий той був. Та у неділю
Якось у полі ми зустрілись
Та й забалакались. Старий
згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую,
Свою бувальщину¹¹.

Страшною і кровавою була його «бувальщина». Про це Т. Шевченко розповідає у повісті «Варнак». У хаті варнака, якого поет зустрів на засланні, він побачив кайдани – трофей каторжника, принесений ним із «самого Житомира». Про своє складне життя і боротьбу з панами на Волині варнак з болем у серці розповів Т. Шевченку: «На гранитных берегах прекрасной реки Случи, где она, верстах в десяти выше Новограда-Волинського, извившиися подобно змее, образовала правильное кольцо версты две в поперечнике, в центре этого кольца стоят окруженные дубровою остатки огромных каменных палат – прежде бывшее жилище одной знатной польской фамилии, а теперь жилище сов и нетопырей!

Это дело моих проклятых рук!.. По косогору, спускаясь к самой реке, лежит укрытое фруктовыми садами большое село с почерневшею от времени деревянною треглавою церковью...

Это село – моя родина! В этом прекрасном селе я родился на грех и на страдания!»¹².

Житомирське Полісся знайшло відображення і в малярській спадщині Т. Шевченка. Маємо на увазі малюнок «Смерть Олега, князя древлянського», виконаний ще в Петербурзі.

Ім'я Т. Шевченка завжди було і залишається дорогим усім поколінням нашого краю. Ніякі заборони відзначати ювілейні дати Кобзаря в XIX та XX століттях не могли негативно вплинути на його авторитет у народі.

У 1920 році в Житомирі почав працювати перший Волинський державний театр ім. Т. Шевченка. У 1927 році в місті було названо вулицю іменем Т. Шевченка. На ній встановлено пам'ятник Кобзареві.

На сцені Житомирського театру співав великий друг Т. Шевченка негритянський співак Айра Олдрідж. Тут ішли його

¹¹ Там само. – С. 415.

¹² Тарас Шевченко. Усі твори в одному томі... – С. 325.

п'єси «Назар Стодоля» і «Невільник» за участю М. Заньковецької, І. Карпенка-Карого, М. Кропивницького та ін.

Варто зазначити, що на Житомирщині працювало ряд відомих дослідників творчості Т. Шевченка. Це літературознавці Є. Ненадкевич, Є. Шаблювський, В. Боцяновський, Л. Пивоварський та ін. Український письменник М. Рубашов, уродженець Чуднова-Волинського, написав повість про Т. Шевченка-художника «Багряні тіні», а відомий український письменник В. Кучер – наш земляк – змалював образ поета у своїх оповіданнях.

У свій час Коростишівську учительську семінарію очолював І. Я. Посяда, – член Кирило-Мефодіївського братства.

У Ходоркові Попільнянського району, батьківщині гетьмана Самойловича, певний час жив П. Куліш і написав тут оповідання «Олеся», а в Рівному працював М. Костомаров. Зібрані ним понад 200 пісень були видані у 1859 р. окремою книжкою під назвою «Народные песни, собранные в западной части Волынской губернии в 1844 году». Палкими шанувальниками творчості Т. Шевченка були також діячі польської культури, які проживали на Волині. Так випускник Житомирської чоловічої гімназії Л. Совінський переклав на польську мову понад 50 віршів Т. Шевченка. Йому належить переклад поеми «Гайдамаки» та коментар до неї. Свою повагу до України і її духовного пророка Т. Шевченка польський поет засвідчив також написанням його ґрунтовної біографії під назвою «Тарас Шевченко» та літературознавчою працею «Студії з української літератури» Серед інших друзів-поляків Т. Шевченка, що жили на Волині, слід згадати Е. Желіговського, З. Сераковського, Ю. Б. Залеського, Е. Ольшевського, Л. Турно та ін.

Житомирщина пишається тим, що лауреатами Державної премії ім. Т. Шевченка є наші земляки В. Шевчук, В. Канівець, В. Земляк, Ніна Матвієнко, Є. Пашковський.

Творчість Т. Шевченка є нетлінною і невід'ємною частиною духовних оберегів українського народу. Т. Шевченко для нас – це не тільки те, що вивчається, а й те чим живе народ, з чого черпає свої сили і надії. У глибини майбутнього посилав поет свої заповіді:

Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї господа моліть!¹³

Минають роки, та не меркнуть слава і заповіді великого Кобзаря. Він і сьогодні з високої Чернечої гори над Дніпром

¹³ Шевченко Т. Твори: В 3 т. – Т. 1. – К. : ДВХЛ, 1961. – С. 361.

промовляє до нас нинішніх:

Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля¹⁴.

У нашій нинішній духовній атмосфері треба голосу Тараса, голосу ніжного до простої людини і голосу гнівного до тих, хто втрачає історичну пам'ять і свою ідентичність. Його голос потрібен для того, щоб ми ніколи не забували «чия правда, чия кривда і чий ми діти».

Леонид Монастырецкий
Творчество Т. Г. Шевченко

в контексте литературной жизни Волыни

В статье прослеживается творческая деятельность Т. Г. Шевченко на Подолье и Волыни, связанная с его участием в работе Археографической комиссии. Главное внимание уделено художественным произведениям, в которых отражены исторические события, которые происходили на Волыни, ее краса и судьбы людей.

Ключевые слова: история, казачество, поэма, повесть.

Leonid Monastyrskiy
The creation work of T. G. Shevchenko
in the context of literature life in Volyn

In the article observes creative activities of T. G. Shevchenko in Podillia and Volyn, connected with his participation in the work of archeological commission. The main attention grants to works of T. G. Shevchenko where goes about historical events that took place in Volyn, about its natural beauty and fables of people.

Key words: history, Cossacks, poem, story.

¹⁴ Там само. – С. 309.